

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Παλαιοσλαβική Γλώσσα

Ενότητα 4: Τα κυριότερα παλαιοσλαβικά μνημεία

Αλεξάνδρα Ιωαννίδου

Τμήμα Σλαβικών Σπουδών

A4. ΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΠΑΛΑΙΟΣΛΑΒΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, τα πρώτα κείμενα σε παλαιοσλαβική γλώσσα δεν σώζονται. Τα πρώτα κείμενα που σώζονται χρονολογούνται τον 10ο και τον 11ο αιώνα.⁸

I. Τα αρχαιότερα και βασικότερα γλαγολιτικά κείμενα που σώζονται σήμερα είναι τα εξής⁹:

1. Φύλλα του Κιέβου (10ος αιώνας, Μοραβία)
2. Codex Zographensis (τέλη 10ου-αρχές 11ου αιώνα, Μακεδονία)
3. Codex Assemanianus (τέλη 10ου-αρχές 11ου αιώνα, Μακεδονία)
4. Codex Marianus (11ος αιώνας, ΒΑ Μακεδονία)
5. Glagolita Clozianus (11ος αιώνας, Μακεδονία)
6. Φύλλα της Οχρίδας (11ος αιώνας, Βουλγαρία)
7. Psalterium Sinaiticum (11ος αιώνας, Μακεδονία)
8. Euchologium Sinaiticum (11ος αιώνας)

II. Τα αρχαιότερα και κυριότερα κυριλλικά μνημεία που σώζονται σήμερα είναι τα εξής:

1. Codex Suprasliensis (10ος αιώνας, Δυτική Βουλγαρία)
2. Savvina Kniga (11ος αιώνας, Ανατολική Βουλγαρία)
3. Φύλλα του Undol' (11ος αιώνας, Βουλγαρία)
4. Praxapostolus codicis Eninensis (11ος αιώνας, Βουλγαρία)

⁸ Η δραστηριότητα του Dobronsky και του Koritar εδραίωσε τα πανεπιστήμια της Βιέννης και της Πράγας αντίστοιχα ως μεγάλα κέντρα της σλαβολογίας.

Ι. ΓΛΑΓΟΛΙΤΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

I.1. Τα φύλλα του Κιέβου είναι ένα γλαγολιτικό χειρόγραφο, αποτελούμενο από επτά φύλλα μικρού μεγέθους γραμμένα κι απ' τις δυο μεριές. Πρόκειται για το αρχαιότερο όλων των μνημείων, το μοναδικό ίσως που διατηρεί απόλυτη συνέπεια στην χρήση των γιερ και των ρινικών φωνηέντων της παλαιοσλαβικής. Σε συνδυασμό με την αρχαϊκή μορφή των γραμμάτων του και το περιεχόμενό του που παραπέμπει στο τελετουργικό της ρωμαϊκής εκκλησίας, το χειρόγραφο αυτό μας οδηγεί στην υπόθεση ότι προέρχεται απευθείας από κάποιον μαθητή του Μεθόδιου στη Μοραβία. Τα Φύλλα του Κιέβου μεταφέρθηκαν στα μέσα του 19ου αιώνα απ' την Ιερουσαλήμ στο Κίεβο, στη Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας, όπου και τα ανακάλυψε το 1874 ο φιλόλογος I.I. Sreznevskij. (Νεότερη έκδοση: *Kiivski glagolični listki. Najdavniša pamjatka slovjanskoï pisemnosti*. Κίεβο 1983.)

I.2. Codex Zographensis (Zografsko četveroevangelie)

Το γλαγολιτικό αυτό χειρόγραφο περιέχει τα τέσσερα Ευαγγέλια, πρόκειται δηλαδή για ένα «Τετραευαγγέλιο». Αποτελείται από 304 φύλλα. Στην αρχή και στη μέση λείπουν μερικά φύλλα απ' το πρωτότυπο χειρόγραφο. Τα φύλλα 41 έως 57 έχουν αντικατασταθεί μεταγενέστερα από ένα παλίμψηστο, γραμμένο σε μια νεότερη μορφή της γλαγολιτικής. Μέχρι το 1860, το χειρόγραφο αυτό φυλασσόταν στη βουλγαρική Μονή Ζωγράφου, στον Άθω, οπότε το χάρισαν οι μοναχοί στον Ρώσο τσάρο Αλέξανδρο II. Ο τσάρος μετέφερε το χειρόγραφο στη Ρωσία, όπου και φυλάσσεται μέχρι σήμερα, στη βιβλιοθήκη Σάλτυκοφ-Σεντρίν της Αγίας Πετρούπολης. (Πρώτη έκδοση: V. Jagic', *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*. Βερολίνο 1879.)

⁹ Αναφέρονται μόνον όσα κείμενα, τα ονόματα των οποίων καλό θα ήταν να συγκρατήσουν οι φοιτητές.

I.3. Codex Assemanianus

Αποτελείται από 158 φύλλα περγαμηνής. Περιέχει στο πρώτο μέρος του μια ανθολογία αποσπασμάτων απ' τα Ευαγγέλια, η σειρά των οποίων ακολουθεί τη σειρά των εορτών του εκκλησιαστικού έτους (*izborno evangelie*). Ακολουθούν ημερολογιακές παρατηρήσεις, ή, αλλιώς, ένα *μηνολόγιο*, όπου οι μήνες από τον Σεπτέμβριο έως τον Απρίλιο φέρουν τα αρχαία τους ονόματα και οι μήνες απ' τον Μάιο ως τον Απρίλιο φέρουν τα λατινικά τους ονόματα. Ο κώδικας θεωρείται ότι προέρχεται απ' τη Σχολή της Οχρίδας και χρονολογείται στο δεύτερο ήμισυ του 10ου ή στις αρχές του 11ου αιώνα. Η χρονολόγησή του προκύπτει ως εξής: Στο μηνολόγιο, στο φύλλο 151, το κείμενο αναφέρει τις ημερομηνίες θανάτου του Κύριλλου, του Μεθόδιου και του Κλήμη της Οχρίδας (27.7.916), παραλείπει όμως να αναφέρει τον θάνατο του Ιβάν Ρίλσκι το 946. Μια άλλη χρονολογία που θεωρείται ότι δεν θα παρέλειπε ποτέ ένα τέτοιο κείμενο είναι η αγιοποίηση του Ρίλσκι το 980 – άρα το κείμενο είναι σίγουρα προγενέστερο του 980 και ίσως και του 946. Το χειρόγραφο πρέπει να μεταφέρθηκε απ' τον Βασίλειο ΙΙ (976-1025), απ' την Οχρίδα στην Παλαιστίνη κι από κει στη Μονή του Σινά. Εκεί πρέπει να προστέθηκαν και οι κυριλλικές παρατηρήσεις που βρίσκουμε στο περιθώριο του κειμένου. Το όνομά του ο κώδικας το έχει πάρει απ' τον Joseph Assemani (1687-1768), βιβλιοθηκάριο του Βατικανού που τον αγόρασε το 1736 στην Ιερουσαλήμ κι από κει τον έφερε στην βιβλιοθήκη του Βατικανού, όπου φυλάσσεται σήμερα με τον τίτλο “Codex Vaticanus Slavicus 3”. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ο Codex Assemanianus είναι απ' τα λίγα χειρόγραφα που διατηρούν και άλλα χρώματα εκτός απ' το μαύρο χρώμα της γραφής – στη συγκεκριμένη περίπτωση το πράσινο και το κίτρινο.

Η πρώτη παρουσίαση του κώδικα έγινε το 1865 στο Ζάγκρεμπ απ' τον Fr. Rački, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει η έγχρωμη έκδοσή του: V. Ivanova-Marodinova, A. Džurova, *Assemanovo evangelie. Starobălgarski glagoličeski pametnik ot X vek. Chudožestveno - istoričesko proučvane*. Σόφια 1981.

I.4. Codex Marianus (Mariinsko četveroevangelie)

Το χειρόγραφο αυτό αποτελείται από 173 φύλλα που περιέχουν τα τέσσερα Ευαγγέλια. Χρονολογείται στις αρχές του 11ου αιώνα. Η αρχή και το τέλος του κειμένου δεν σώζονται. Στην αρχή, το χειρόγραφο φυλασσόταν στον Άθω, απ' όπου το μετέφερε το 1845 ο Ρώσος σλαβολόγος Grigoronič στη Ρωσία. Σήμερα βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της Αγίας Πετρούπολης. Γλωσσικώς, ο κώδικας αυτός παρουσιάζει πολύ αρχαϊκά στοιχεία στη μορφολογία του, αν και στη φωνητική έχουμε ήδη νεώτερα στοιχεία (από την ασυνέπεια στην γραφή των ρινικών φωνηέντων π.χ. φαίνεται ότι την εποχή που γραφόταν ο κώδικας τα δυο φωνήεντα δεν προφέρονταν πια). Ο κώδικας δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά απ' τον Κροάτη σλαβολόγο και καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης Vatroslav Jagić, *Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glogoliticus – Pamjatnik glogoličeskoj pis'mennosti. Marrinskoe četveroevangelie s primečanjami i prilozhenijami*. Βερολίνο-Αγία Πετρούπολη 1883.

I.5. Glagolita Clozianus (Sbornik Kloca)

Απ' το χειρόγραφο αυτό σώζονται σήμερα 14 μεγάλα φύλλα. 12 απ' τα οποία βρίσκονται σήμερα στην κατοχή της κοινοτικής βιβλιοθήκης στο Trient, και 2 στο μουσείο Ferdinandeum του Innsbruck. Το χειρόγραφο πήρε την ονομασία του απ' τον Αυστριακό κόμητα Cloz που το είχε στην ιδιοκτησία του μέχρι τον θάνατό του το 1856. Η Glagolita Clozianus περιέχει κηρύγματα (ομιλίες) που ανατρέχουν σε ελληνικά πρότυπα και χρονολογείται τον 11ο αιώνα. Τα πρώτα 12 φύλλα δημοσιεύτηκαν απ' τον J. Kopitar, *Glagolita Clozianus*. Βιέννη 1836, ενώ ολόκληρο το κείμενο παρουσιάστηκε απ' τον V. Vondrák, *Glagolita Clozianus*. Πράγα 1893.

I.6. Φύλλα της Οχρίδας (Ochridskoe Evangelie – Evangelium Achridanum)

Πρόκειται για δυο μεγάλα φύλλα περγαμηνής, γραμμένα κι απ' τις δυο πλευρές. Τα φύλλα της Οχρίδας είναι μέρος ενός Ευαγγελίου απ' το οποίο σήμερα σώζεται μόνο το κεφάλαιο 24 απ' το Ευαγγέλιο του Λουκά και μερικά αποσπάσματα απ' το Ευαγγέλιο του Ιωάννη. Τα φύλλα της Οχρίδας ανακάλυψε το 1845 ο Ρώσος σλαβολόγος Grigoronič στην Οχρίδα και τα χάρισε το 1865

στο νεοϊδρυθέν πανεπιστήμιο της Οδησσού. Το χειρόγραφο χρονολογείται τον 11ο αιώνα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της γλώσσας του είναι η έλλειψη του μπροστινού, μη γιοτακισμένου jus – του **Ѧ** δηλαδή. Στη θέση του εμφανίζεται πάντα το γιοτακισμένο jus – χαρακτηριστικό αρχαϊκής προφοράς. Κατά τ' άλλα στο χειρόγραφο διατηρούνται σε σωστή θέση τα ρινικά φωνήεντα και τα jer. (Γι' αυτό το λόγο, κάποιοι γλωσσολόγοι θεωρούν ότι τα φύλλα της Οχρίδας παρουσιάζουν μεγάλη συγγένεια γλωσσική και χρονολογική με τα φύλλα του Κιέβου.)

Η τελευταία επιστημονική έκδοση των φύλλων της Οχρίδας είναι αυτή του G.A. Il'inskij, *Ochridskie glagoličeskie listki. Otryvok drevne- cerkovno- slavjanskogo evangelija XI v.* Πετρούπολη 1915.

I.7. Psalterium Sinaiticum (Sinaipsalter, Sinaiskaja psaltyr')

Πρόκειται για το αρχαιότερο αντίγραφο της μετάφρασης των ψαλμών. Σώζονται 177 φύλλα που περιέχουν μέχρι και τον ψαλμό 137. Το υπόλοιπο του χειρογράφου (οι ψαλμοί 138-150) λείπουν. Το χειρόγραφο φυλάσσεται ακόμα στη βιβλιοθήκη της Μονής του Σινά, όπου και το είχε ανακαλύψει ο αρχιμανδρίτης Uspenskij το 1850. Το χειρόγραφο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1883 απ' τον L. Geitler. Η έκδοση όμως αυτή περιέχει αρκετά λάθη. Καλύτερη θεωρείται αυτή του S.N. Sever'janov, *Sinajskaja psaltyr'. Glagoličeskij pamjatnik Xi veka. Prigotovil k pečati Sergej Sever'janov.* Πετρούπολη 1922.

I.8. Euchologium Sinaiticum

Χειρόγραφο, αποτελούμενο από 106 φύλλα. Φυλάσσεται στη Μονή του Σινά και περιέχει προσευχές και τιμωρίες για τις διάφορες παραβιάσεις του νομοκανόνα. Απ' το χειρόγραφο λείπουν η αρχή και το τέλος του. Η πρώτη του έκδοση έγινε απ' τον Σλοβένο R. Nahtigal, *Euchologium Sinaiticum.* Μόσχα(;) 1941.

II. ΚΥΡΙΑΛΛΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

II.1. Codex Suprasliensis (Supral'skij sbornik ή Supral'skaja rukopis')

Το χειρόγραφο αυτό αποτελείται από 285 φύλλα που διασκορπίστηκαν σε τρία διαφορετικά σημεία. (Το πρώτο μέρος του χειρογράφου βρίσκεται σε ιδιωτική συλλογή, το δεύτερο μέρος χάθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ το τρίτο φυλάσσεται σήμερα στην Αγία Πετρούπολη.) Πήρε το όνομά του απ' το σημείο που βρέθηκε - σε ένα μοναστήρι στο Suprasl', στην Πολωνία, το 1823. Το κείμενο είναι ένα μηνολόγιο του μηνός Μαρτίου.

Γράφτηκε το 1ο ήμισυ του 10ου ή τον 11ο αιώνα. Η μεταγενέστερη χρονολόγηση πιθανολογείται λόγω της εξέλιξης του μικρού (μπροστινού) *jer* σε – e.

Η ακριβέστερη και πληρέστερη έκδοσή του οφείλεται στον S. Sever'janov, *Supral'skaja rukopis'*. Αγία Πετρούπολη 1904.

II.2. Savvina Kniga (Liber Savvae)

Πρόκειται για Ευαγγέλιο, απ' το οποίο σώζονται 129 φύλλα. Το κείμενο είναι αποσπασματικό, μια και λείπει στο μεσαίο μέρος του, που έχει αναπληρωθεί από νεότερα κείμενα. Πήρε το όνομά του από δυο σημειώσεις του παπά Σάββα στο περιθώριο του κειμένου. Το χειρόγραφο βρισκόταν μάλλον ήδη τον 14ο αιώνα στη Ρωσία, στην αρχή σε ένα μοναστήρι στο Πσκοβ, απ' όπου μεταφέρεται σε άγνωστη χρονική στιγμή στη Μόσχα. Εκεί, στο τυπογραφείο της εκκλησίας, το ανακαλύπτει το 1866 ο Sreznevskij και το εκδίδει:

S. Sreznevskij, *Drevnie slavjanskije pamjatniki jusovogo pis'ma. Sbornik statej, čitannyh v Otdel. russk. jaz. i slovesnosti Imper. Akad. Nauk*, τ. III, Αγία Πετρούπολη 1868.

II.3. Φύλλα του Undol'

Πρόκειται για δυο μικρά φύλλα που φυλάσσονται στη Μόσχα, αποσπάσματα ενός Ευαγγελίου που χρονολογείται τον 11ο αιώνα. (Εδώ να σημειωθεί, ότι λίγα φύλλα υπάρχουν και από άλλους κώδικες, όπως τα φύλλα της μονής Χιλενδαρίου, Τα φύλλα της Μονής Ζωγράφου, Τα φύλλα του Νόβγκοροντ κλπ.) Πρβλ. για τα φύλλα του Undol': E.F. Karskij, *Pamjatniki staroslavjanskogo jazyka* I, 3, Αγία Πετρούπολη 1904' και για τα φύλλα της μονής Χιλενδαρίου: S. Kul'bakin, *Chilendarskie listki, otryvok kyrillovskej pis'mennosti XI v.* Αγία Πετρούπολη 1900,

II.4. Praxapostolus codicis Eninensis

Αποτελείται από 39 φύλλα που βρέθηκαν στο χωριό Ένινα. Το εξέδωσαν για πρώτη φορά ο K. Mirčev και ο Chr. Kodon μόλις το 1965.

Εκτός απ' τα χειρόγραφα, σημαντικές για την ιστορία της Παλαιοσλαβικής είναι οι επιγραφές, όπως η επιγραφή στη μνήμη του τσάρου Σαμούηλ που χρονολογείται το έτος 993 και βρισκόταν πάνω απ' την είσοδο της εκκλησίας του Αγίου Γερμανού στις Πρέσπες.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Η μετατροπή των χρονολογιών που αναγράφονται στα παλαιοσλαβικά μνημεία γίνεται με την αφαίρεση του 5508 (έτος κατά το οποίο σύμφωνα με τη μέτρηση της εποχής είχε γεννηθεί ο Χριστός μετά την δημιουργία του κόσμου) απ' τον αναφερόμενο αριθμό. Επειδή το εκκλησιαστικό έτος αρχίζει την 1η Σεπτεμβρίου, για όσα γεγονότα υποθέτουμε ότι έχουν συμβεί ανάμεσα στον Σεπτέμβριο και τον Δεκέμβριο, αφαιρούμε τον αριθμό 5509. Γι' αυτό στη βιβλιογραφία, πολύ συχνά συναπαντούμε για κάποια γεγονότα διπλή χρονολόγηση, με τις δυο χρονολογίες να χωρίζονται από μια πλαγιαστή κάθετη γραμμή.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, 2015.
Αλεξάνδρα Ιωαννίδου. «Παλαιοσλαβική Γλώσσα. Ενότητα 4: Τα κυριότερα παλαιοσλαβικά μνημεία». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://opencourses.uoa.gr/courses/SLAVSTUD101/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

